

Дніпропетровський державний
університет

На правах рукопису

МОСКАЛЕНКО Сергій Миколайович

КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОГЛЯДІВ "МЕХАНІСТІВ"
І "ДІАЛЕКТИКІВ" 20-х РОКІВ НА ПРОБЛЕМИ
НОВОЇ ФІЛОСОФІЇ

09.00.03 - історія філософії

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Дніпропетровськ
1993

Дисертація є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії Полтавського державного педагогічного інституту ім.В.Г.Короленка

Науковий керівник:
доктор філософських наук, професор БИЧКО І.В.

Офіційні опоненти:
доктор філософських наук, професор ГОРДІЄНКО А.Т.
кандидат філософських наук, доцент КОШАРНИЙ В.П.

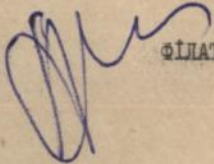
Провідна організація – Український хіміко-технологічний університет /м.Дніпропетровськ/

Захист відбудеться "16" грудня 1993 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 053.24.06 при Дніпропетровському державному університеті /320625, м.Дніпропетровськ, ІО, пр.Гагаріна, 72, корп. І, ауд.604/.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці університету /320625, м.Дніпропетровськ, вул.Казакова, 12/.

Автореферат розісланий "16" листопада 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

ФІЛАТОВ А.Б.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00814154 (N)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Серед гостро актуальних проблем нашого сучасного життя важливе не тільки якнайшвидше подолання глибокої економічної кризи та хаосу, але й осмислення тих культурно-духовних, філософських орієнтацій, які так необхідні для зростання національної самосвідомості людей, їх громадянської активності, відродження цінностей духовного життя та культури.

Зараз наша філософія знаходиться в процесі глибоких перетворень, але необхідну для цього роботу самокритики повинні виконувати самі філософи, не чекаючи, коли її хтось розпочне за них і на шкоду їх професійній гідності. Філософія повинна насамперед остаточно позбутися елементів догматизму, псевдофілософствування, які зводилися до апологетичного коментування партійних з'їздів та пленумів, висловлювань партійних лідерів, до втрати нею своєї критичної, творчо новаторської функції. Але було б несправедливо оцінювати повністю зміст філософії тих часів як тільки догматизм і апологетику. Навіть в ті тяжкі для неї часи були філософи, які зуміли зберегти гідний науковий рівень у своїх працях, не поступитися жорсткому впливу кон'юнктурних "ситуацій".

Великі можливості для такого самоочищення лежать у нашому історичному минулому, у якому – особливо у 20-ті роки – визначились ті "критичні точки", у яких, з одного боку, ще зберігався дух вільного дослідження і критики, ставились реальні наукові проблеми, а з іншого – уже розпочиналась ідеологізація філософії, яка породжувала не тільки вульгаризацію і догматизм, але й наклеювання ярликів "інакомислячим", шельмування їх з ідеологічних і політичних позицій. Однією з таких "точок" і була дискусія між так званими "діалектиками" і "механістами". "Механістами" називали тих філософів, які вважали, що діалектичний метод потрібно "вивести" із розвитку природознавства. "Діалектики" ж – ті, які, посилаючись на Гегеля, вважали, що діалектичний метод вже створений і потребує тільки конкретизації і переосмислення в дусі сучасності.

Проблема обґрунтування діалектичного методу, в його матеріалістичному тлумаченні, розроблена основоположниками марксистської філософії. У працях В. І. Леніна діалектика тлумачилась як основа пізнавального процесу і сама революція у фізиці змало-

увалась як діалектичний стрибок від одного до іншого рівня пізнання об'єктивного світу. Проте незавершеність філософського осмислення природознавства Леніним залишала місце, по-перше, для відновлення абсолютизації природничонаукового підходу і, по-друге, для повернення до механічного природознавства. Ленін прагнув довести загальну теорію діалектики як методу до рівня її конкретного управління процесами. А тому й виникла суперечність між вимогами загальної теорії і конкретним її застосуванням. Потрібно було більш глибоке обґрунтування цього методу, враховуючи необхідність якнайшвидшого розв'язання суперечностей у суспільстві, управління безліччю народжуваних структур. З такого бачення ситуації і виникла розглядувана дискусія, наслідки якої трагічно позначилися на подальшій /аж до наших днів/ долі новітньої вітчизняної філософії.

Ступінь наукової розробки проблеми. Період радянської історико-філософської думки 20-х років у нашій літературі вивчений ще вельми недостатньо. Серед публікацій, що більш-менш ґрунтовно торкаються даного періоду, слід виділити шеститомник "История философии"¹, "Марксистско-ленинская философия и социология в СССР и европейских социалистических странах. Историко-философские очерки"² і п'ятитомник "История философии в СССР"³. Крім того, в окремих розділах інших колективних праць радянських істориків філософії, а також в деяких їх монографічних дослідженнях ставився цілий ряд питань, які лише торкалися історико-філософської думки 20-х років, але в цілому присвячувалися іншим проблемам. Так, короткий аналіз історико-філософської думки 20-х і наступних років мав місце у п'ятому томі "Философской энциклопедии" в статті Б. Богданова, М. Іовчука і В. Каганова "Философская наука в СССР"⁴.

Особливе місце посідає робота радянського дослідника І. Яхота "Подавление философии в СССР /20-30-е годы/", видана у Нью-

¹ Див.: История философии: В 6-ти т.- Т. VI.- Книга первая.- М., 1965.- С. 415-416.

² Див.: Марксистско-ленинская философия и социология в СССР и европейских социалистических странах. Историко-философские очерки.- М.; Изд-во "Наука", 1965.- С. 149-158.

³ Див.: История философии в СССР: В 5-ти т.- Т. 5.- Книга вторая.- М., 1968.- С. 101-113.

⁴ Див.: Философская энциклопедия: В 5-ти т.- Т. 5.- М., 1970.- С. 367.

Йорку в 1961 році, яка лише через дев'ять років була опублікована у московському журналі "Вопросы философии". на сьогоднішній день це чи не єдина книга, в якій дається глибокий і різнобічний аналіз радянської філософської думки 20-х і 30-х років¹.

У даній дисертації розкриваються суть і джерела дискусії між "діалектиками" і "механістами" в 20-ті роки, вплив цих угруповань на оцінку історико-філософського процесу Нового часу, включаючи праці представників німецької класичної філософії. Такий цілісний і систематичний аналіз проводиться у нас фактично вперше. Кілька ж праць, які торкалися цієї теми, виданих у Росії, не виявляли належної критичності до джерел, із яких виникли самі "діалектики" і "механісти" і насамперед - праць класиків марксизму-ленінізму. У небагатьох працях, в яких висвітлюється суть цієї дискусії /праці В.І.Ксенофонтова, Б.Д.Спіртуса, Л.М.Суворова, Б.А.Чагіна, О.В.Щеглова/² говориться лише про ступінь "відходу" "механістів" і "діалектиків" від принципів марксистсько-ленінської філософії /сама ж вона лишається поза будь-якою критикою/, далі описуються перипетії цієї дискусії та позиції її учасників. Але без розкриття джерел полеміки, її змісту і об'єктивних наслідків для вітчизняної філософії сама дискусія залишається критично неосмисленою.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дисертації є дослідження підходів "механістів" і "діалектиків" до історико-філософського процесу розвитку матеріалізму в філософії Нового

¹ Див.: Яхот И. Подавление философии в СССР /20-30-е годы/ //Вопросы философии, - 1991, №9. - С.44-68; №10. - С.72-136; №11. - С.72-115.

² Див.: Ксенофонтов В.И. Ленинские идеи в советской философской науке 20-х годов: /Дискуссия "диалектиков" с механистами/. - Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1975. - 100 с.; Спиртус Б.Д. Из истории борьбы с механицизмом в советский период /1918-1931/. //Философские науки, 1960, №4. - С.94-105; Суворов Л.Н. Борьба марксистско-ленинской философии в СССР против буржуазной идеологии и ревизионизма в переходный период от капитализма к социализму. - М.: Изд-во Московского ун-та, 1961. - 125 с.; Чагин Б.А. Очерк истории социологической мысли в СССР /1917-1969/. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. - 273 с.; Щеглов А.В. Философские дискуссии в СССР в 20-е и в начале 30-х годов //Философские науки, 1967, №6. - С.103-127.

часу та діалектики в німецькому класичному ідеалізмі, з огляду на наслідки їхньої дискусії для подальшої /аж до наших днів/ долі вітчизняної філософії.

Для реалізації цієї мети автором дисертації вирішуються такі основні завдання:

а/ виявити тлумачення "механістами" і "діалектиками" філософії Нового часу як джерела матеріалізму і діалектики в марксистській філософії;

б/ показати вузькість і обмеженість самого підходу "механістів" і "діалектиків" до філософії, в якій вони шукали тільки ступінь її "діалектичності", з одного боку, та міру її "науковості" /як матеріалізму/ - з іншого;

в/ з'ясування того внутрішнього концептуального зв'язку, який існував між філософами 20-х років і ленінським /в перше джерелі - енгельсівським/ тлумаченням філософії, фактичним зведенням останньої до універсальної діалектики природи, "суб'єктивним відображенням" якої є "діалектичний метод".

Методологічна основа і джерелознавча база дослідження.

Критичний, конкретно-історичний аналіз виступає методологічною основою даної дисертації, головним "методом" тлумачення суті самої дискусії "діалектиків" з "механістами" та підходу її представників до історико-філософського процесу розвитку матеріалізму в філософії Нового часу, а також діалектики в німецькому класичному ідеалізмі.

Лише в сучасних умовах заперечення і руйнування тоталітарної системи стає можливим теоретичне бачення передумов появи самих "діалектиків" і "механістів". Нині найважливішою морально-теоретичною умовою критичного історико-філософського дослідження виступають гуманізм і принцип плюралізму, необхідності "інакомислення" як умови всебічного охоплення реальності та її дійсно об'єктивного дослідження.

На основі такого критичного підходу дисертантом досліджена історико-філософська концепція радянських філософів 20-х років, виявлені її специфіка та обмеженість на матеріалі праць вітчизняних філософів цього періоду.

Джерелознавчою базою дослідження стали твори видатних представників домарксистської західноєвропейської філософської думки XVI-XIX ст. /Ф.Бекона, Т.Гоббса, Д.Локка, Д.Толянда, В.Спінози, Ж.Ламетрі, Д.Дідро, П.Гольдбаха, І.Канта, І.Г.Фіхте, Г.В.Ф.Гегеля і Л.Фейєрбаха/, а також праці радянських істориків

філософії 20-х років /Л.Аксельрод, В.Асмуса, Б.Биховського, О.Вар'яша, І.Вороніцина, А.Деборіна, М.Карєва, А.Дуначарського, І.Дуппола, К.Мілонова, Л.Ческіса та ін./

Наукова новизна дисертації. Наукова новизна дисертації виявляється насамперед у переосмисленні принципу критичності в аналізі вибраного предмету дослідження: саме критичність виступає тут засобом подолання догматичних основ філософствування, таких як ототожнення партійності з науковістю, філософії з ідеологією, абсолютизація методологічного змісту основного питання філософії та ін. Це дозволяє більш глибоко розкривати досліджувану проблему. Далі, до наукової новизни в дисертації належить також комплексність - ув'язка в єдине ціле дискусії "механістів" і "діалектиків" як спроби нового бачення марксистської теорії. І, нарешті, до наукової новизни в дисертації відноситься методологічне застосування принципу гуманізму в оцінці робіт філософів Нового часу дослідниками 20-х років. Саме такий підхід дозволяє бачити всю однобічність сприйняття текстів цих філософів радянськими дослідниками-марксистами 20-х років, зорієнтованими тільки на дві позиції: шукати в цих текстах "діалектику" і "науковість", бо, на їх думку, лише ці риси філософії нібито і сприйняла від своїх попередників марксистська філософія.

Виходячи із завдань дослідження, на захист виносяться такі основні положення:

- доведення того, що вульгаризація філософії, виражена в позиції "механістів" і "діалектиків", стала виявом внутрішньої кризи самої "марксистсько-ленінської" теорії, зорієнтованої тільки на "науковість" і об'єктивізм, в результаті чого недооцінювалась колосальна важливість людської суб'єктивності в історії, науці, суспільному житті в цілому;

- з'ясування самої позиції "діалектиків" і "механістів", яка стала в цьому плані виявом реальної відокремленості діалектики і матеріалізму;

- висвітлення підходів "діалектиків" і "механістів", які дали однобічну й спрощену оцінку матеріалізму Нового часу, з одного боку, а з іншого - не змогли дати адекватної оцінки німецькій класичній філософії, особливо філософії Гегеля: якщо "механісти" взагалі ігнорували значення його діалектики, то деборініці її абсолютизували, помилково вважаючи її близькою до матеріалізму. Тому "діалектики" та їх опоненти не змогли виявити дійсних зв'язків між марксистською філософією та її світовим

контекстом:

- розкриття деяких "прийомів" перекручення та підтасовок історії філософії в роботах "механістів" і "діалектиків": перебільшення ролі діалектики Спінози для обґрунтування зв'язку між матеріалізмом і діалектикою, її синтезу в марксистській філософії; перебільшення ролі і місця Ламетрі та його впливу на французьких матеріалістів ХУІ століття, виходячи лише з того, що він сам був природодослідником, вченим-лікарем та ін.;

- обґрунтування того, що саме той рівень вульгаризації філософії, який виявився в позиції "механістів" та "діалектиків", і насамперед вульгаризації марксистсько-ленінської філософії, став реальною основою породження сталінізму і наступної кризи вітчизняної філософії, незважаючи на негативну оцінку цієї дискусії в постанові ЦК ВКП/б/ "Про журнал "Под знаменем марксизма" від 25 січня 1931 року.

Науково-практичне значення дослідження. Основний зміст і висновки дисертації можуть бути використані при читанні курсів світової та вітчизняної філософії, історії України та ін. Гуманістичний контекст критичного підходу, реалізованого автором, може знайти продовження в самокритиці і формуванні економічної науки, соціології, історії, інших гуманітарних і суспільних дисциплінах. Такий підхід важливий також для формування концепції "білих плям історії", розкриття яких дуже важливе для сучасного самовизначення і відновлення позитивних духовно-культурних традицій, необхідних для оновлення нашого суспільства.

Все це, власне кажучи, і обумовило напрямок розробки і зміст дисертації.

Апробація роботи. Основні положення дисертації були реалізовані автором на макаренківських читаннях у Полтавському державному педагогічному інституті ім. В.Г.Короленка /Полтава, 1991 р./, доповідались і обговорювались на засіданнях кафедри філософських дисциплін Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка /Київ, 1991 р./, а також на засіданні кафедри філософії Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г.Короленка /Полтава, 1993 р./, використовувались автором при читанні курсу історії філософії на педагогічному факультеті ПДІІ ім. В.Г.Короленка /Полтава, 1993 р./.

Структура роботи. Поставлені мета і завдання дослідження та

логіка їх вирішення зумовили структуру дисертації. Вона складається із Вступу, трьох основних розділів, які об'єднані в шість параграфів, Висновків і списку використаної літератури.

ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі ставиться проблема, визначається ступінь її наукової розробки, змальовуються шляхи та метод вирішення її дисертантом, формулюються наукова новизна роботи й положення, які виносяться на захист, а також розкриваються аспекти її практичного використання.

Перший розділ - "Методологічні пошуки в роботах радянських філософів 20-х років" - має ключове значення для розкриття змісту дисертації. Тут сформульовані ідейно-світоглядні, теоретичні та ідеологічні передумови виникнення угруповань "механістів" і "діалектиків", показаний їх тісний зв'язок із марксистським /і насамперед - ленінським/ розумінням задач і суті філософії.

На відміну від досліджень недалекого минулого, в яких автори вбачали у концепції "механістів" і "діалектиків" тільки відхилення від марксистсько-ленінської філософії - її догматизацію, вульгаризацію або ж ревізіоністський ухил, в дисертації розкрито філософські позиції обох угруповань саме через виявлення їх ідейної і теоретичної спорідненості з позицією марксистської філософії. "Діалектики" і "механісти" тільки виявили і абсолютизували ті внутрішні недоліки та однобічності, які містилися у марксистсько-ленінському трактуванні філософії і насамперед - зведення філософії до науки /в її природничонауковій "моделі"/ і абсолютизація діалектичного методу, ототожнення об'єктивної і суб'єктивної діалектики та ін. Але подібне розуміння діалектики і філософії зразу ж виявляло однобічність й спрощення у розумінні суб'єктивності, у розрізненні філософії і науки /їх функцій/, у застосуванні самої діалектики.

Перший параграф даного розділу розкриває ідейні джерела і суть дискусії між "механістами" і "діалектиками", належним чином виявляє позиції опонентів щодо проблем розуміння філософії, діалектики, меж наукового методу та ін. У роботі використані статті із журналів тих років: "Большевик", "Под знаменем марксизма" та ін., в яких була розгорнута "знаменита" дискусія.

Оцінюючи розуміння діалектичного методу, сформульоване у працях Маркса, Енгельса і особливо - у Леніна, дисертант розкриває тут таку суперечність: "З одного боку, як основа ідео-

логії, яка спиралась на революційні настанови, цей метод уже існує як загальний: адже сталася революція, підтвердилась революційна теорія, прогнози теоретиків марксизму, "справдвала" діалектика як метод вирішення соціальних суперечностей... Але, з іншого боку, у природознавстві він іде тіл і повинен отримати розробку" /див. дис. С.19/. Ця суперечність - доведеність і недоведеність діалектичного методу - в ситуації безпосередньої вимоги практики, необхідності починати будівництво нової держави, виливалась в ідеологічну і політичну вимогу обґрунтувань того, що діалектичний метод - єдиний і загальний у теорії і практиці, суспільних і природничих науках.

Тому "механісти", які з позицій реальної науки ще не бачили подібної очевидності, намагалися побудувати такий метод, виходячи з конкретних методів окремих природничих наук. "Діалектики" ж, підкреслюючи, що теоретично такий метод уже створений як система у Гегеля /якого треба мовляв читати матеріалістично як діалектика/, намагались безпосередньо перенести його на теоретичне природознавство двадцятого століття.

Наводячи аргументи таких "механістів", як І.Степанов, Л.Аксельрод і таких "діалектиків", як А.Деборін, М.Карєв, Я.Стен, дисертант розкриває зміст цієї ідейної суперечки, виявляє її тенденційність. У дисертації відзначається, що "механісти" взагалі вульгаризували діалектику, по суті замінюючи її механічним детермінізмом, а якісні, стрибкоподібні зміни - кількісними, еволюційними процесами.

Завершенням цього параграфу є підсумок цієї дискусії, що вилився у відому постанову ЦК ВКП/б/ від 25 січня 1931 р. "Про журнал "Под знаменем марксизма", з якої і починалась епоха деградації філософської думки.

Другий параграф даного розділу - "Концепція предмету філософії в дискусіях 20-х років" - присвячений виявленню тих ідейно-теоретичних позицій, з яких власне і розглядалися дослідниками 20-х років праці західноєвропейських філософів Нового часу, особливо Гегеля /разом з іншими представниками німецької класичної філософії/.

З цією метою підкреслюється, що предмет філософії Ленін зводив до гносеології, в якій діалектика виступає загальною формою і основою процесу пізнання. У дисертації відзначається, що "подібне розуміння філософії робить принцип єдності матеріалізму і діалектики вищим і єдиним загальним критерієм для оцін-

ки домарксистської і немарксистської філософії. При цьому діалектика пов'язується майже винятково з проблемою пізнання і виступає ще й показником ступеня науковості будь-якого філософського вчення" /див. дис. С.36-37/.

У дисертації підкреслюється, що такий підхід був однобічним на фоні більш широкого пошуку співвідношення філософії і науки в західній філософії ХХ століття, що "втрата лєнінізмом специфіки філософського предмету, підміна філософії наукою... з неминучістю звужує свої гуманістичні орієнтири і перетворюється в ідеологію, яка некритично ставить сама до себе" /див. дис. С.39/. Так само аналізується в дисертації і інший критерій, що використовується в лєнінській гносеології - критерій практики в зв'язку з проблемою загальності діалектичного методу.

На цій основі далі розкриваються концепції філософії та історії філософії у "діалектиків" і "механістів". У дисертації відзначається однобічність позиції сучасного дослідника М.В. Желнова, в якій зазначені філософи зводяться до представників або "тростинної теорії" /"механісти"/, або ж - "філіації ідей" /"діалектики"/, пов'язуючи це тільки з розумінням суспільної свідомості /у першому випадку це варіант "економічного матеріалізму", у другому - спроба відриву суспільної свідомості від суспільного буття/.

З'ясовуючи позиції "механістів", дисертант зупиняється на їх однобічному розумінні категорії матерії /ці філософи виходили із конкретних-наукових, а не філософських уявлень про матерію, зводячи її до "причинності"/ та ін. Що ж стосується "діалектиків", то вони не доводили спеціально тези про універсальність діалектики, що спонукало групу А. Деборіна взагалі ототожнити методи теоретичного природознавства з методом діалектики, звести перші до другого. Тому і підхід до історії філософії став немов би "пошуком ілюстрацій" до уявлень про філософію "механістів" і "діалектиків". Якщо перші у матеріалізмі Нового часу шукали насамперед "науковість" і детермінізм, то другі цікавилися будь-якими "паростками діалектики" у філософії ХУІ - ХІХ ст., часто розходячись з текстами самих філософів і "підганяючи" їх під свої уявлення, тобто "модернізуючи" їх творчість. У цьому плані особливо "діалектизований" Спіноза, який оголошувався "діалектиками" ледве не прямим попередником основоположників діалектичного матеріалізму.

У другому розділі - "Матеріалізм Нового часу в інтерпре-

тації філософів 20-х років" - проводиться конкретний аналіз нашими філософами матеріалізму XVII-XVIII століть. Виконуючи задачу подальшої розробки діалектичного методу, ці філософи переклали тексти найвидатніших матеріалістів Нового часу і склали до них різні коментарі.

Полеміка "механістів" з "діалектиками" виявила, що саме вони вважали найважливішим у своїй творчості. Звідси неминучими ставали перекручення, спрощення та всілякого роду "підтасовки".

З самого початку "вузько-корпоративний" підхід мав місце у трактуванні матеріалізму Нового часу, у світлі якого постає питання про родоначальника матеріалізму Нового часу. Так, "механісти" основоположниками філософії Нового часу вважали Р.Декарта і Т.Гоббса. "Діалектики" ж таким визнавали Ф.Бекона. Відмінності цих підходів з самого початку виявили в них різне розуміння філософії Нового часу. До того ж, якщо "діалектики" знайшли у Бекона "більше діалектики", то "механісти" у Декарта і Гоббса - "більше науковості" /фактично - механіцизму/.

Виділяючи Бекона, "механіст" О.Вар'яш відзначив, що найбільші "наукові заслуги Бекона лежать саме в сфері методологічних питань. Він був першим у Новий час методологом матеріалізму" /див.дис. С.52/. Це власне і прояснює, що основний інтерес обох угруповань зосереджувався в сфері методології. Деборінці захоплено оцінювали вчення Бекона про матерію як активну і діяльну, вбачаючи тут очевидне виявлення діалектики і сумніваючись у механістичності беконівського матеріалізму. Зі свого боку, "механіст" В.Сараб'янов вбачав у вченні Бекона нібито момент "перетворення схоластичної філософії в наукову" /див. дис. С.53/.

Оцінюючи Т.Гоббса, "механіст" Л.Ческіс стверджував, що він був основоположником сучасного матеріалізму. З ним погоджувався також і О.Вар'яш.

Аналізуючи філософію Д.Локка, "механісти" наполягали, що саме йому, а не Марксу належить заслуга створення філософії "на основі гносеології" /див.дис. С.58/. В свою чергу "діалектики" звинувачували Локка в деїзмі та концептуалізмі, недооцінюючи його матеріалізм. І ті й інші цікавились загалом тільки локківською теорією пізнання. Оцінюючи гносеологію Локка, "механіст" Вар'яш писав: "По відношенню до ідеалізму він сенсуаліст і напіvmатеріаліст" /див.дис. С.58/. "Діалектики" ж через

аналіз теорії пізнання Локка прагнули виявити його матеріалістичні елементи. Так, Деборін звертав увагу на ідею Локка про зв'язок пізнання з речами, без чого людина не може домогтися якої-небудь влади над природою. Але як ідеаліст Локк все ж робив об'єктом наших знань суб'єктивні уявлення. Деборін позитивно оцінював критику Локком теорії природжених ідей як "перемогу над спіритуалізмом і ідеалізмом" /див. дис. С.59/.

Інтерес до Локка у "механістів" дисертант пов'язує з його поняттям "первинних якостей", які піддаються кількісним методам обробки /що підтверджувало їх методологію/, а "діалектики" виділяли його проблему відповідності об'єкту знань поняттям, її діалектичне, на їх погляд, вирішення.

Дисертант поділяє точку зору Г.А.Заченка на діалектичну єдність "первинних" і "вторинних якостей" в теорії пізнання Д.Локка¹.

Важливе місце в дисертації відводиться аналізу "механістами" і "діалектиками" філософії Джона Толанда і особливо - вченню Бенедикта Спінози, яке опинилось по суті в центрі уваги у працях дослідників 20-х років. "Діалектики" вважали Спінозу прямим попередником діалектичного матеріалізму Маркса, а "механісти" вбачали у філософській позиції Спінози послідовно завершений детермінізм. Так, Л.Аксельрод писала, що "в основу вчення Спінози покладений строго проведений принцип механічної причинності. Повне ж заперечення телеології і безумовне визнання принципу механічної причинності є душою матеріалізму" /див. дис. С.73/. Таким чином, саме причинність виділяється у Спінози як основа його матеріалізму і філософського матеріалізму взагалі.

Більш обережний у висловлюваннях Б.Биховський відмовлявся зачисляти Спінозу як до матеріалізму, так і до ідеалізму. Спіноза у нього виявлявся "проміжним ступенем на шляху розвитку філософії від дуалізму до матеріалізму" /див. дис. С.74/.

Виділяючи специфіку філософії Спінози, "діалектик" К.Скурер підкреслював: "Система його філософії є немов би застиглим в своїй діалектичності світ" /див. дис. С.74/, тобто у Спінози субстанція не "саморухається" через свої муси і атрибути, хоча й породжує їх із себе. З цим погоджуються також Г.Тим'яїнський і М.Карев.

Взагалі ж "діалектики" старанно пропрацювали філософію

¹ Див.: Заченко Г.А. Джон Локк. - М., 1973.

Спінози, виділяючи в ній діалектику цілого і частини, порівнюючи спінозівську і гегелівську діалектику і прагнучи знайти через Спінозу шляхи саморозвитку діалектичного матеріалізму. Захоплюючись Спінозою, "діалектики" іноді не помічали перекльостів. Так, Деборін зовсім помилково стверджував: "Вся історія матеріалізму після-спінозівського періоду е... тільки подальшим розвитком і видозміною спінозизму" /див.дис. С.78/.

Перекручення в оцінці філософської творчості Спінози яскраво висвітлили ту дистанцію взаємонепорозуміння між "діалектиками" і "механістами", яка їх розділяла. З іншого боку, ці перекручення показували, власне кажучи, однобічність їх підходів при аналізі філософської спадщини Спінози.

У другому параграфі даного розділу - "Французький матеріалізм XVIII століття у трактуванні "механістів" і "діалектиків" - розглядається тлумачення філософії Ж.Ламетрі, Д.Дідро і П.Гольбаха радянськими дослідниками 20-х років. У дисертації відзначається, що XVIII століття стає більш "зручним" для коментаторів, ніж XVII століття: по-перше, воно вже чітко зв'язане з механічною картиною світу /що робить його ідеальною "моделлю" для "механістів"/, а по-друге, наукова змістовність цієї філософії імпонувала і "діалектикам", які намагались синтезувати науку і діалектичний метод. Крім того, тут уже "працювали" деякі вихідні принципи, закладені ними в дослідження філософії XVII століття. Основна проблема французької філософії - це виявлення зв'язку матеріалізму з природознавством і діалектикою, хоча фрагментарно тут присутні також і проблеми атеїзму, свободи та ін. Як і для XVII століття, тут також виникла проблема "пошуків" основоположника французького матеріалізму. Таким "механісти" вважали Ламетрі, мотивуючи це тим, що він сам був природодослідником-лікарем.

"Діалектики" модернізували ідею розвитку у Ламетрі, вбачаючи у нього елементи діалектики. "Механісти" ж, торкаючись етики Ламетрі, пояснювали його принцип егоїзму з точки зору механічної причинності, вважачи, що це - вияв залежності "людської природи" "від усього природного і закономірного, що породжується і існує в самій природі" /див.дис. С.85/.

"Механісти" вульгаризували Ламетрі не тільки по відношенню до етики, але і в буквальному сприйманні його тверджень про "людину-машину" або "людину-рослину", не засвоюючи контексту цих понять.

Значне місце в дисертації приділяється аналізу філософії Д. Дідро в роботах А. Деборіна, І. Луппола, В. Чучмарєва та ін. Фігура Дідро була найбільш "діалектичною" із усіх матеріалістів XVIII століття, а тому саме його /як і Спінозу/ ретельно досліджували "діалектики". Вони відзначали ідею про саморух матерії у Дідро, про перехід матерії в різні якості /живу і неживу/, про те, що Дідро був близький до розуміння зв'язку онтогенезу і філогенезу та ін.

Важливе місце в цьому аналізі займала і сенсуалістична теорія пізнання Дідро. Адже сенсуалізм у Дідро багато в чому був зв'язаний з концепцією "середовища" як умови виховання людини, що було вже виходом за рамки натуралізму в розумінні і суті людини, передбачало роль культури і суспільних відносин у формуванні людини. Проте і тут мали місце свої перегини. Так, наприклад, І. Луппол писав, що "багато які положення теорії пізнання діалектичного матеріалізму є вже в розробленому вигляді у Дідро" /див. дис. С.90/. Подібну ідеалізацію філософії Дідро допускав у 20-ті роки і А. Деборін.

Відносно П. Гольбаха в середині 20-х років також було багато публікацій. Про Гольбаха писали К. Беркова, А. Деборін, І. Альтер та ін. У цих роботах Гольбах оцінювався як один із найвидатніших матеріалістів XVIII століття. Основним твором в аналізі цих філософів стала праця Гольбаха "Система природи". Обидва угруповання підкреслювали у Гольбаха ідею саморуху, те, що до "пізнання матерії Гольбах веде шляхом вивчення природи" /див. дис. С.91/. "Механісти" відзначили жорсткий детермінізм у системі Гольбаха, те, що цей філософ намагався побудувати моністичну "модель" світу. З дещо інших позицій оцінював монізм Гольбаха Деборін, який відзначав, що Гольбах заперечував поділ людини на фізичну і духовну істоту, що тіло і дух є одне й те ж саме. Проте Деборін відзначив у Гольбаха механічний характер руху. Деборін підкреслював, що завершений механічний монізм Гольбаха, з одного боку, заперечував релігію, але з іншого - механізував людину.

В цілому ж дослідники Гольбаха відзначили, що його філософія була ідеологічною підготовкою Французької революції 1789-1794 рр.

Далі дисертант підводить підсумки по даному розділу.

У третьому розділі - "Класична німецька філософія і проблеми діалектичного методу в роботах радянських філософів 20-х

років" - який складається з двох параграфів - проводиться аналіз дослідниками того часу філософської спадщини Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля і Фейєрбаха.

На початку першого параграфу мова йде про значення діалектичного "зняття", через яке визначається і місце німецького ідеалізму щодо марксистської філософії: остання включала ідеалістичну діалектику в більш глибокий рівень синтезу, в якому вона стала визначатися вже матеріалістичною основою, яка розкрила її суть і обмеженість. У дисертації відзначається, що саме таке "зняття", діалектичне заперечення, не зуміли здійснити деборінці щодо методу Гегеля, приймаючи його в цілому /і не доходячи до рівня вчення Маркса/, в той час як "механісти" не піднялись навіть до рівня "діалектиків", взагалі відкидаючи гегелівський метод як "схоластику".

У дисертації відзначається, що, аналізуючи німецьку ідеалістичну діалектику, філософи 20-х років розкривали розвиток її елементів від Канта до Гегеля. Так, у Канта такі елементи Деборін знаходив у його антиноміях "чистого розуму" і вченні про логічну та реальну основи. Але Деборін не розкрив багатьох інших сторін кантівської філософії, насамперед зміст його вчення про практичний розум. Такими ж пошуками діалектики у Канта був зайнятий і В.Асмус, який вбачав її у підкресленні Кантом реальності суперечності. Він вважав, що кантівський дуалізм перешкодив йому побачити діалектичність самої дійсності. Інший філософ - В.Серьожников, навпаки, вважав, що основною рисою кантівської критичної філософії виступає компроміс, примирення.

Розглядаючи філософію Шеллінга, Деборін і Асмус підкреслювали важливість ідеї Шеллінга про те, що природа передувє духові: німецький ідеаліст знаходив у природі діалектичні суперечності, загальний взаємозв'язок, але розвиток він розумів телеологічно. Ці дослідники відзначали, що Шеллінг так і не зумів вирішити проблему абсолютної totoжності, показати як із неї диференціюються природа та інтелект.

Найважливіше місце у даному розділі займає інтерпретація філософії Гегеля, його діалектики деборінцями і "механістами". Проблемою ту є насамперед оцінка Гегеля як джерела марксистської філософії. Якщо "діалектики" вважали філософію Гегеля таким реальним джерелом, то "механісти" заперечували універсальність методу Гегеля, його придатність для сучасного природознавства. "Механісти" стверджували, що якщо класики марксизму

критично підходили до спадщини Гегеля, то деборінці тільки переказували гегелівські положення замість необхідності оцінити їх придатність для об'єктивної дійсності /Л.Аксельрод та ін./.

Відстоюючи свою позицію, деборінці запевняли, що у Гегеля діалектичний метод уже є матеріалістичним, тому він придатний для сучасної науки. "Матеріалістичність" методу Гегеля "діалектики" вбачали у тому, що у Гегеля "знання і дійсність" співпадають. Звідси деборінці приходили до висновку, що "метод Маркса ...дозріває в надрах ідеалістичної філософії і має свою історію" /див.дис. С.ІІ7/. Однак "механісти" заперечували такий характер спадкоємності між філософією Гегеля та Маркса.

У дисертації розкриті й інші аспекти аналізу Гегеля у "діалектиків" і насамперед – методологічний зміст його діалектики: відмінність і функції розсудку й розуму та ін.

На відміну від Деборіна і Карева Асмус виступав проти зближення діалектики Маркса й Гегеля. У марксистському діалектичному методі він виділяв три основних принципи: історизм у розгляді конкретних питань; виявлення взаємозв'язків предметів і явищ та їх основи; знаходження суперечностей у предметах як вирішальної причини їх саморозвитку.

У другому параграфі третього розділу, присвяченого аналізу філософії Фейєрбаха, дисертант виділяє основні напрями вивчення його філософії у роботах 20-х років, найважливіші проблеми, виділені дослідниками того часу. Філософія Фейєрбаха розглядалась під кутом зору завдань атеїстичної освіти /Л.Аксельрод, С.Вольфсон, Л.Ческіс та ін./, у зв'язку з його місцем у розвитку матеріалізму тощо. Основною працею з цієї проблеми була книга А.Деборіна "Людвиг Фейєрбах: личность и мировоззрение" /М., 1923/, в якій, як підкреслюється у дисертації, систематично викладений світогляд німецького філософа. У дисертації відзначається також і те, що дослідники 20-х років розкрили і обмеженість Фейєрбаха, його ідеалізм у розумінні суспільства, який тісно пов'язаний з його неприйняттям гегелівської діалектики.

У дисертації розкривається різночитання у філософів 20-х років відносно власної ролі Фейєрбаха у формуванні марксистської філософії. Одні філософи /С.Семковський, Г.Рохкін, А.Деборін/ вважали марксистську філософію продовженням фейєрбахіанства як платформи, до якої була лиш "приєднана" діалектика. Інші думали, що філософія Маркса виникла із простої "сумачії" філософії Гегеля і Фейєрбаха, не розуміючи якісного несполучення цих "частих"

/Л. Аксельрод/. Ще інші намагались піднести Фейєрбаха на рівень діалектичного матеріаліста, явно перекручуючи його філософію /М. Сретенський/. Дисертант вбачає причини такого різночитання Фейєрбаха насамперед у відомій обмеженості поглядів "діалектиків" і "механістів", приходячи до висновку, що їм так і не вдалося справді розкрити весь процес формування марксистської філософії, її діалектики із історико-філософського контексту. На думку дисертанта, це певним чином вплинуло і на особливості практики, на створення в кінцевому підсумку тоталітарного режиму і командно-бюрократичної системи управління в радянському суспільстві. А проте у працях філософів 20-х років, як відзначається у дисертації, була розпочата робота по осмисленню і обґрунтуванню діалектичного методу стосовно сучасної науки та задач будівництва нового суспільства.

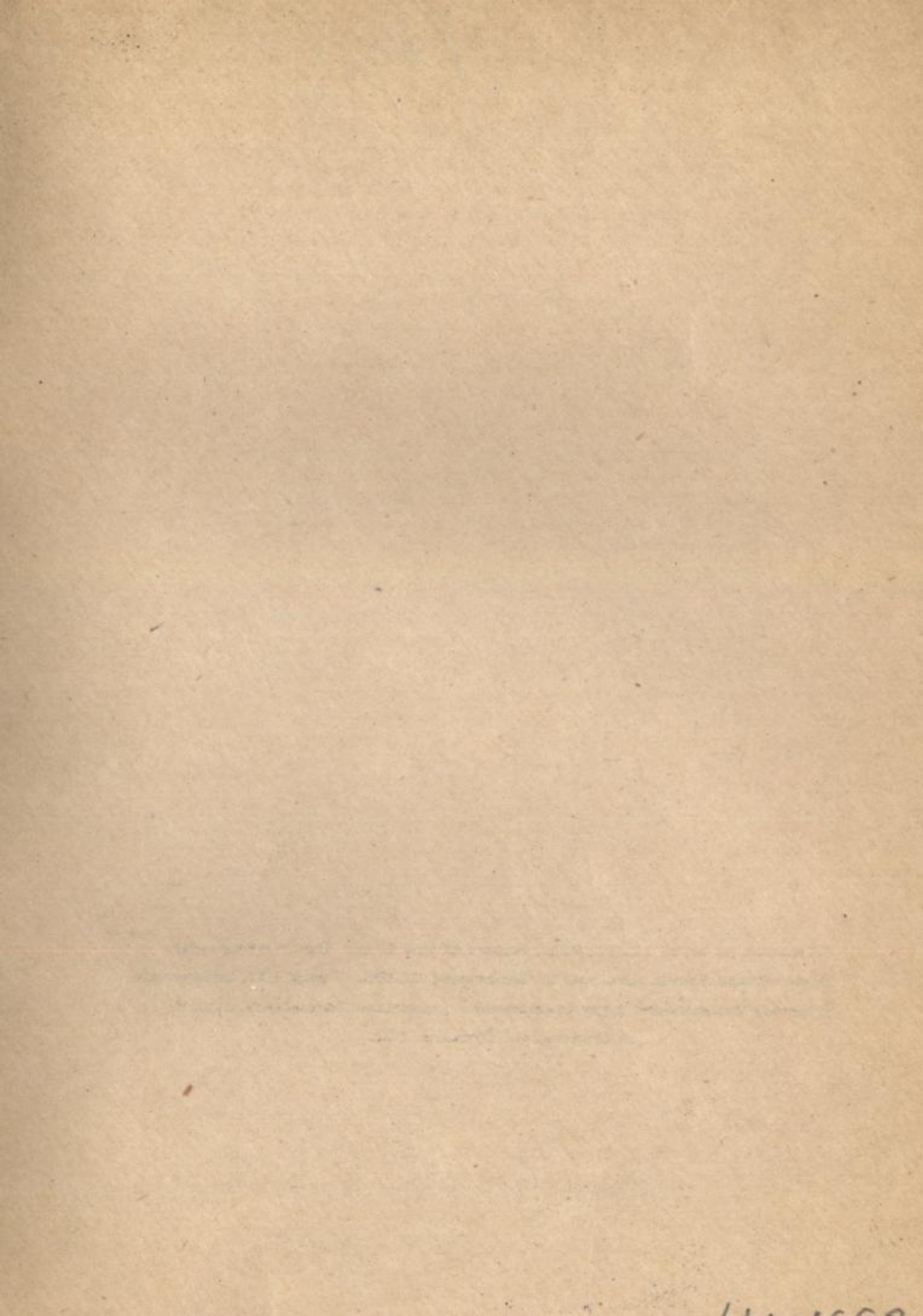
У Висновках дисертації дається загальна оцінка полеміки між "діалектиками" і "механістами", які відкрили реальні недоробки у марксистській філософії, орієнтації у цьому вченні переважно на природознавство і недооцінки гуманітарних наук, культури, суб'єктивності. У дисертації відмічається, що втрата гуманістичної орієнтації привела до дегуманізації марксистської філософії і кризи у розробці діалектичного методу, яка й виявилась у самому факті "неготовності" дебординців і "механістів" вирішити цю задачу.

Загальним підсумком стає осмислення важливості цього завдання у сучасних умовах, які передбачають підвищення ролі діалогу між народами, врахування зростаючого значення суб'єктивного фактора, осмислення культурно-гуманістичних основ і цінностей людського буття. Саме на цьому шляху, відзначається у дисертації, можливе оновлення філософії, її вихід із кризи.

Основний зміст дисертації відображений у таких публікаціях:

1. Інтерпретація діалектики Канта, Фіхте, Гегеля в роботах радянських істориків філософії 20-х років. - У зб.: Вісник Київського університету. Вип. 22. - Київ, 1990. - 0,5 д.а.
2. Дискусія "діалектиків" і "механістів" у 20-ті роки з проблеми співвідношення філософії і природознавства /Тези виступу на конференції: макаренківські читання викладачів і студентів Полтавського педагогічного інституту. - Полтава, 1991. - 0,1 д.а.
3. Спіноза у висвітленні радянських істориків філософії 20-х років. - У зб.: Проблеми філософії. Вип. 89. - Київ, 1992. - 0,5 д.а.

Моє

Ав. 28.999

Ав 28.999

Підписано до друку 12.11.93р. Формат 60x84 1/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Умови. друк. арк. 1. Замовлення №1308. Тираж 101. Безкоштовно.
Дільниця оперативного друку статистичного управління Полтавської області
м. Полтава, вул. Пушкіна, 103.